

جغرافیای اقتصادی ترکمنستان

دکتر مصطفی مهاجرانی

پیشگفتار

ترکمنستان در جنوب‌غربی آسیای مرکزی واقع شده است. از شمال‌غربی با جمهوری قزاقستان، از شمال و شرق با جمهوری ازبکستان، از جنوب‌شرقی با افغانستان و از جنوب با ایران هم‌مرز است. با آن که سرزمین سوخته و بیابانی و واحه‌های این جمهوری هم‌عرض جغرافیایی مدیترانه است، ولی در عمق قاره آسیا واقع شده، وسعت آن ۴۸۸،۱۰۰ کیلومتر مربع و ۹۰ درصد آن بیابانی است که از مرکز این کشور تا قزاقستان را فرا گرفته است. حدود $\frac{۴}{۵}$ مساحت این کشور به صورت دشت بوده و در قسمت جنوبی آن سلسله کوه‌های بالخان بزرگ، بالخان کوچک، کُپه‌داغ و گوگین تافتانو قرار دارد.

اشتغال، بیکاری و مهاجرت

جمعیت این جمهوری طبق آخرین سرشماری، در سال ۱۹۸۹م برابر ۳۵۳۴ هزار نفر بوده است. این کشور چند ملیتی است ولی اکثریت جمعیت را ترکمنها تشکیل می‌دهند. نسبت ترکمنها در جمعیت رو به فزونی دارد و از ۶۵/۶ درصد در سال ۱۹۶۷م به بیش از ۷۰ درصد در سال ۱۹۸۹م رسیده است.

جمعیت این سرزمین به علت شرایط طبیعی، به طور نامناسب توزیع شده است. تعداد کمی در صحرای قره‌قوم و نواحی کوهستانی سکونت داشته و بقیه در تعداد زیادی واحه زندگی می‌کنند. شهرها در مجاورت روستاها قرار دارد و در نتیجه ساکنان شهر، پیوندهای خود را با محیط و سنتهای زندگی روستایی هنوز حفظ کرده‌اند. نرخ مهاجرت از روستا به شهر بسیار کم است، در نتیجه در برنامه توسعه‌ای که در این سرزمین به مرحله اجرا درآمده، نیاز به نیروی انسانی از قبیل کارگر ماهر، تکنسین، مهندس و متخصص داشت. چون امکان تأمین آنها از مردم بومی وجود نداشت، افراد غیر ترکمن یعنی روسی و آکراینی به این کشور مهاجرت کرده و جمعیت شهرنشین را افزایش داده‌اند. در حدود نیمی از جمعیت کشور در شهرها زندگی می‌کنند.

مناطق اقتصادی

ترکمنستان به پنج منطقه اقتصادی تقسیم شده است که با تقسیمات اداری - سیاسی کشور (تقسیمات کشوری) مطابقت دارد. این مناطق عبارتند از:

- منطقه مرکزی شامل عشق‌آباد که ۱۹/۶ درصد سرزمین را در اختیار داشته و ۲۵/۵ درصد جمعیت را در خود جای داده است و منطقه‌ای صنعتی و کشاورزی است.
- منطقه غرب شامل کراسنودسک که ۲۸/۵ درصد وسعت سرزمین را تشکیل داده و ۱۱/۵ درصد جمعیت را دارا است و منطقه‌ای صنعتی و نفتی بوده و مجاور با دریای خزر است.
- منطقه جنوب‌شرقی شامل مرو که ۱۷/۵ درصد از وسعت کشور را دربر گرفته و ۲۲/۷ درصد جمعیت را در خود جای داده است و منطقه‌ای صنعتی و کشاورزی است.
- منطقه شرقی شامل چارجو که ۱۹/۳ درصد وسعت و ۲۱/۵ درصد جمعیت کشور را دارا است و دارای فعالیت صنعتی و کشاورزی است.
- منطقه شمالی شامل تاش‌حوض است که ۱۵/۱ درصد مساحت و ۱۸/۸ درصد جمعیت را به خود اختصاص داده و منطقه‌ای کشاورزی است.

بیشتر مناطق بیابانی، شکل مشخصی از خاک وجود ندارد. در شمال و غرب قره‌قوم در نواحی مرتفع، شن‌ها تبدیل به لومهای ماسه‌ای شده و خاکهای شنی - رسی، گاهی با سنگریزه مخلوط شده است. تقریباً ۲ درصد از خاکهای ترکمنستان آبیاری می‌شود که از منابع مهم کشاورزی این جمهوری به شمار می‌رود.

منابع بیولوژیکی

منابع بیولوژیکی جمهوری، متنوع بوده ولی فراوان نیست. باستان‌ها واحه‌ها و دره‌های کوهستانها و دشتها، پوشش گیاهی دارای خصوصیات بیابانی است. در دره‌های کُپه‌داغ انگور وحشی، بادام، انجیر و گردو یافت می‌شود، در حالی‌که درختان خرعر و پسته‌وحشی در اراضی شیبدار دیده می‌شود. در کناره رودخانه‌ها و جزایر و در اطراف آمودریا جنگلهایی از نوع تبریزی سیاه، بنه و نی گسترده شده است.

اغلب حیوانات بیابانی از قبیل روباه استپی و ابرانی، گربه‌وحشی، غزالهای قره‌قوم، لاک‌پشت و حیوانات کوهستانی مانند قوچ، بز، یوزپلنگ، سیاهگوش، پلنگ‌برفی و برندگان توکائی و در دشتهای اطراف آمودریا آهوی صورتی دیده می‌شود. خر وحشی در دشتهای «بادخیز» و حواصل در جنوبغربی دیده می‌شود و ساحل شرقی دریای خزر مسکن زمستانی اردک و غاز و قوهای وحشی است. در آبهای دریای خزر انواع ماهی از جمله شاه‌ماهی، ماهیهای کوچک و ریز و استروژن (از نوعی از آنها خاویار به دست می‌آید) وجود دارد. در آمودریا و شاخه‌ها و نواحی ساحلی آن و سایر رودخانه‌ها، ماهی کارپ وجود دارد.

منابع معدنی

منابع زیرزمینی این کشور غنی است که عمدتاً شامل نفت، گاز طبیعی، میرابلیت و نمکهای مشابه (که از خلیج قره‌بُغاز در دریای خزر به دست می‌آید)، سولفورپتاسیم، کلریدسیدم و آبهای توأم با بُد و برومین، دولومیت، سنگ آهن و آهن رس در کوهستانها و پایکوها به دست می‌آید. صحرای قره‌قوم دارای ماسه‌های سیلیسی است که برای ساختن شیشه به کار می‌رود. توزیع جغرافیایی این معادن به شرح زیر است.

ناحیه قانورداغ - کرکی واقع در واحه آمودریای وسطی دارای بزرگترین ذخایر سولفورپتاسیم است. قسمت غربی ترکمنستان دارای منابع معدنی و نفتی است. نفت آن از نوع درجه یک است. از لحاظ میزان استخراج نفت مقام سوم را در بین جمهوریهای اتحاد شوروی سابق دارابوده است. ذخایر استثنایی میرابلیت در خلیج قره‌بُغاز وجود دارد، ید و برومین و نمک سنگ نیز در این منطقه وجود دارد. منابع گاز طبیعی در جنوبشرقی در اطراف مرو، در شرق در اطراف چارجو، در شمالشرقی در اطراف «لب‌آب» و «گازآچاک» و در غرب در امتداد سواحل شرقی دریای خزر در اطراف «نیت داغ» قرار دارد. گاز طبیعی که از لحاظ ترکیب بسیار غنی است، از طریق شبکه لوله‌کشی از این منطقه به عشق‌آباد، کراسنودسک و چله‌کن و نواحی مرکزی انتقال داده می‌شود. دولومیت، لایم و مارل در نواحی کوهستانی و پایکوها به حد قابل ملاحظه‌ای وجود دارد.

با آن‌که براساس نظام حکومتی، بایستی بیکاری و کم‌کاری وجود داشته باشد، ولی به علت وابستگی خانوادگی و ایلی و فقدان مسکن در شهرها، در سطح بالایی به خصوص در روستاها بیکاری و کم‌کاری وجود دارد. اگر مهاجرت اجباری نباشد، این افراد ترجیح می‌دهند به کشورهای همجوار که از نظر فرهنگی با آن آشنا هستند، مهاجرت کنند. در سال ۱۹۸۹م حدود ۹۳ درصد جمعیت بومی بوده‌اند.

منابع آب

آمودریا مهمترین رودخانه این جمهوری است که از جنوبشرقی کشور سرچشمه گرفته و به طرف دریاچه آرال جریان دارد. رودخانه‌های تنجن، مرغاب و انترک و تعداد زیادی رودخانه‌های کوچک هم در این سرزمین جاری هستند. این رودخانه‌ها در تابستان کمترین و در بهار، بیشترین میزان آب را دارند. متأسفانه موقع جغرافیایی رودخانه‌های فوق و جهت جریان آب آنها، مناسب برای اراضی حاصلخیز نیست و از آب این رودخانه‌ها چندان بهره‌برداری نمی‌شود. این اراضی بیشتر در جنوب و شمالغربی و غرب قرار گرفته‌اند، در حالی‌که رودخانه‌های اصلی بیشتر در شرق ترکمنستان قرار دارند. با وجود این شرایط تقریباً نامناسب، اقدامات چندی صورت گرفته که از آن جمله احداث کانال قره‌قوم را می‌توان نام برد. این کانال به طول ۱۱۰۰ کیلومتر بوده و از بزرگترین شبکه‌های آبیاری جهان است که قابل کشتیرانی است.

آبیاری حدود ۱۱۰۰ هزار هکتار از اراضی جمهوری از طریق این کانال در نظر گرفته شده است. با توجه به این‌که کشاورزی ترکمنستان متکی به آبیاری است، بیش از ۲ میلیارد روبل در این زمینه سرمایه‌گذاری شده است. علاوه بر اراضی کشاورزی، این کانال مقداری از مراتع را هم آبیاری می‌کند. بزرگترین سیستم آبیاری در آمودریای علیا و سفلی و حوزه مرغاب قرار گرفته است. در عرض ۵۰ سال جمعاً ۱۴۰۰ کیلومتر شبکه آبیاری، ۲۵۰۰ کیلومتر شبکه فرعی، ۱۲۵۰۰ کیلومتر شبکه زهکشی، ۴ سد انحرافی بر روی رودخانه‌ها و ۸ مخزن آب با ظرفیت ۱/۵۴ میلیارد مترمکعب ساخته شده است. حجم کل آب مهار شده ۱۵/۴ میلیارد مترمکعب بوده است.

منابع خاک

ترکمنستان دارای خاکهای متفاوتی است. خاکهای قهوه‌ای - خاکستری که دارای هوموس کمتر از یک درصد است (با شوری زیاد و گچ) در فلات کراسنودسک و خاکهای خاکستری با هوموس بین ۱ تا ۳ یا ۴ درصد (با درصد زیاد کربنات) بیشتر در طبقات زیر در شیبهای کم کوهستانها وجود دارد. خاکهای سبک خاکستری در دشتهای و خاکهای معمولی خاکستری در ناحیه کوهپایه‌ها قرار دارد. خاکهای تیره خاکستری در نواحی مرتفع و خاکهای قهوه‌ای در بالاترین قسمت فلاتها و کوهستانهای کُپه‌داغ و گوگین‌تافتای واقع شده است.

به طور کلی در دره‌ها، لایه‌های رسوبی و در ارتفاعات، خاکها، تیره است. در واحه‌ها لایه‌های مناسبی برای زراعت‌های آبی به وجود آمده است. در

اقتصاد ترکمنستان

مهمترین فعالیت اقتصادی جمهوری ترکمنستان تولید پنبه الیاف بلند و استخراج نفت و گاز است و سهم بسیار کمی از تولیدات صنعتی و کشاورزی اتحاد جماهیر شوروی سابق را داشته است. مقدار قابل ملاحظه‌ای از محصولات خاص، مانند پد، برومین و سولفات سدیم صادر می‌شود. بنابراین اقتصاد این کشور بر پایه کشاورزی و تاحدی صنعت استوار است. با آن که شاخه‌های مختلف صنعتی در این کشور فعالیت دارند، ولی هنوز کشاورزی در تولید ملی این کشور سهم عمده را دارا است.

سهم عمده تولیدات مختلف در اقتصاد این کشور به شرح زیر است. نفت ۳/۲ درصد؛ گاز طبیعی ۱۷/۹ درصد و بقیه سهم سایر بخشها از جمله بخش کشاورزی و خدمات است. به طور کلی، ترکمنستان ۱/۳ درصد نیروی انسانی، ۱ درصد کل سرمایه‌گذاری و ۰/۹ درصد کل تولیدات کشاورزی اتحاد شوروی سابق را داشته است که حاکی از عقب‌نگهداشته شدن این جمهوری است. برابر اطلاعات سال ۱۹۸۹م، تولید خالص ملی این کشور ۱۴/۷ میلیارد و درآمد سرانه آن ۳۸۷۰ دلار در سال بوده است. میزان صادرات آن برابر ۷/۰۴ میلیارد دلار به جمهوریهای اتحاد شوروی سابق و ۶۰۰ میلیون دلار به خارج از اتحاد شوروی سابق بوده است. در مقابل صادرات ۲/۴ میلیارد دلاری به جمهوری فدراتیو روسیه، ۲/۶ میلیارد دلار واردات از آن کشور داشته است.

کشاورزی

با توجه به شرایط موجود اقلیمی و منابع آب، خاک و بیولوژیکی، نواحی مختلفی را در ترکمنستان می‌توان مشاهده کرد. به طور کلی این نواحی را می‌توان به دو گروه تقسیم کرد؛ گروه اول شامل نواحی واحه‌ای که دارای آب و هوای کافی و اراضی مناسب است مانند کپه‌داغ، تجن، مرغاب، آمودریای وسطی و آمودریای سفلی؛ گروه دوم نواحی بیابانی است که به دو بخش تقسیم می‌شود که شامل ترکمنستان غربی و قره‌قوم است که دارای مزارع وسیع برای پرورش گاو است.

واحه‌های کپه‌داغ که در امتداد کوهپایه‌های شمالی واقع‌اند و به صورت مرتع هستند که دشتهای شیبدار آن برای کشت‌های دیم مناسب است. مرکز این واحه عشق‌آباد است که دارای فعالیت‌های کشاورزی و صنعتی است. واحه مرغاب از لحاظ پرورش پنبه الیاف بلند و پرورش کرم ابریشم شهرت دارد. رودخانه مرغاب که کانال قره‌قوم را قطع می‌کند می‌تواند آب بیشتری را برای این اراضی تأمین کند. گوسفند قره‌گل یکی از محصولات عمده این واحه و مرکز آن شهر «مرو» است.

واحه تجن در اطراف رودخانه تجن واقع شده است. به علت محدودیت منابع آب، قسمتهای کوچکی از این واحه زیر کشت گندم، جو و خربزه قرار دارد. در محلی که کانال قره‌قوم این واحه را قطع می‌کند، مخزن «خاٹوژخان» ساخته شده و اراضی وسیعی با استفاده از آب این مخزن به زیر کشت می‌رود. شرایط مساعدی برای پرورش پنبه الیاف بلند فراهم شده است. مرکز این واحه شهر تجن است. در جنوب این واحه منطقه ملی

حفاظت شده (به نام بادخیز) واقع است.

واحه آمودریای وسطی برخلاف سایر واحه‌ها، مانعی برای زیر کشت رفتن اراضی ندارد. آب رودخانه آمودریا از لحاظ لای و کود طبیعی که به همراه دارد، بسیار غنی است. پرورش پنبه و کرم ابریشم مذهب است که در این واحه متداول بوده و گسترش یافته است. یکی دیگر از تولیدات مهم این واحه، کتف است. همچنین مهمترین منطقه تولید ریشه شیرین بیان وحشی این واحه است. بیابانهای اطراف این واحه چراگاه مناسبی است برای پرورش گوسفند قره‌گل که از لحاظ صادراتی اهمیت زیادی دارد.

واحه آمودریای سفلی در دلتای قدیمی آمودریا واقع شده است. این واحه شمالی‌ترین واحه ترکمنستان است و از نواحی مهم کشاورزی جمهوری محسوب می‌شود. آب و هوای آن فازه‌ای و به اندازه کافی گرم است که محصولاتی چون پنبه الیاف متوسط، یونجه، برنج و سورگوم، لوبیا، کتف و کنجد در آن به عمل می‌آید. در این ناحیه گاو و کرم ابریشم پرورش داده می‌شود و مرکز آن تاش حوض است.

غربی‌ترین بیابان ترکمنستان تقریباً ناحیه‌ای بی‌آب است (به استثنای یک واحه کوچک که از رودخانه ترک آبیاری می‌شود و در قسمت جنوبی منطقه واقع است). قسمت کوهستانی غرب ترکمنستان ادامه سلسله جبال قفقاز است. در این منطقه غله و خربزه کشت می‌شود. علاوه بر آن پرورش دام نیز رواج دارد. مرکز آن «کراسنودسک» است.

سه قسمت قره‌قوم و سایر بیابانها، بیشترین سطح کشور را در اختیار دارد که فاقد آبهای سطحی است. بارندگی در این منطقه بسیار کم و تابستان آن فوق‌العاده گرم است. مراتع این قسمت برای پرورش گوسفند، بز و شتر مناسب است.

جدول (۱):

مساحت اراضی زیر کشت بر حسب نوع استفاده در سال ۱۹۸۹م (هزارهکتار)

نوع استفاده	مساحت
کل اراضی	۱۲۲۶
زیرکشت غلات	۱۸۰
زیرکشت نباتات صنعتی	۶۳۴
زیرکشت سبزیها و تره‌بار	۷۷
زیرکشت نباتات علوفه‌ای	۳۳۵

جدول (۲): تعداد دام و طیور جمهوری ترکمنستان در سالهای مختلف میلادی

(واحد: هزاررأس)

نوع دام و طیور	۱۹۸۰	۱۹۸۵	۱۹۸۶	۱۹۸۷	۱۹۸۸	۱۹۸۹
دامهای بزرگ	۶۰۰	۷۰۰	۸۰۰	۸۰۰	۸۰۰	۸۰۰
گاو	۲۰۰	۳۰۰	۳۰۰	۳۰۰	۳۰۰	۳۰۰
خوک	۲۰۰	۲۰۰	۲۰۰	۳۰۰	۳۰۰	۳۰۰
گوسفند و بز	۴۵۰۰	۴۷۰۰	۴۸۰۰	۴۹۰۰	۵۳۰۰	۵۴۰۰
اسب	۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸
مرغ (هزارقطعه)	۵۳۰۰	۶۸۰۰	۶۸۰۰	۷۳۰۰	۷۸۰۰	۷۹۰۰

گوسفندان و بزهایی که در کراسنودسک پرورش داده می‌شوند، دارای بهترین پشم و مو می‌باشند و در مراکز کوهستانی چرانیده می‌شوند. یکی از اقلام صادراتی این کشور پوست قره‌گل است که به رنگهای سیاه عربی، طلایی، نقره‌ای و خاکستری شیرازی وجود دارد.

قرنهاس که ترکمنها در پرورش اسب، به خصوص اسبهای «آخال‌تکه» و نژاد یموت (از نظر فیزیکی، زیبایی و سرعت) شهرت دارند. یکی دیگر از دامهایی که در این کشور پرورش داده می‌شود، شتر (از نوع عربی) است. شتر به عنوان وسیله حمل و نقل غیرقابل رقابت در بیابان، برای استفاده در رمه‌داری، جهت حمل آب از چاهها و همچنین استفاده از گوشت، پشم و شیر آن‌ها پرورش داده می‌شود. در این جمهوری حدود ۹۰ هزار نفر شتر پرورش داده می‌شوند.

پرورش کرم ابریشم، یکی از قدیمی‌ترین فعالیتها در روستاهاست و تولیدات آن مشهور است و بیشتر در نواحی آمودریای وسطی انجام می‌شود.

روشن پرورش زنبور عسل در جمهوری، بسیار پیشرفته است. در مرو و عشق‌آباد مزرعه دولتی ویژه‌ای برای تولید عسل بوجود آمده است.

پرورش ماهی نیز در کانالهای آبیاری، مانند کانال قره‌قوم متداول است که مساحتی حدود ۱۴۰ هزار هکتار را در برمی‌گیرد. مهمترین آبگیر برای پرورش ماهی، دریاچه «ساری‌قمیش» است که مساحتی حدود ۱۱۰ هزار هکتار دارد و مخزن «خاتون‌زخان» که ۱۳۶۰۰ هکتار وسعت دارد. ماهیهای کارپ، شیت‌فیش، آسپیزو، کارپ‌نقره‌ای، ماهی علفخوار (که علفهای هرز داخل شبکه آبیاری و زهکشی را می‌خورد) در آن‌ها پرورش داده می‌شود.

دوره پنجم، شماره هجدهم / ۵۳

زراعت و باغداری

زمینهای قابل کشت ترکمنستان در سال ۱۹۸۹م، بالغ بر ۳۵/۸ میلیون هکتار بوده است که ۷۳/۴ درصد سرزمین را تشکیل می‌دهد. حدود ۷ میلیون هکتار از این اراضی، مناسب برای آبیاری است. مساحت اراضی زیر کشت برابر ۱۲۲۶ هزار هکتار (۲/۲ درصد کل مساحت جمهوری) بوده که از آن ۱۲۰۲/۵ هزار هکتار (۹۸ درصد کل اراضی کشاورزی) آبیاری می‌شود. مساحت مراکز این جمهوری برابر ۳۲/۵ میلیون هکتار است که ۶۶/۶ درصد از کل مساحت جمهوری را به خود اختصاص می‌دهد.

سایر فعالیتها شامل پرورش انگور و سایر میوه‌ها و سبزیهاست. این نوع محصولات بیشتر در کوهپایه‌های گپه‌داغ، شامل مناطق نزدیک عشق‌آباد به عمل می‌آید. پرورش انگور جنبه تجاری دارد. نباتاتی که در شرایط آب و هوایی نیمه‌قاره‌ای عمل می‌آید، مانند انار، زیتون، بادام و انجیر در دژه‌اترک و سومبار ترکمنستان وجود دارد. محصول دیگری که شهرت دارد نوعی طالبی است که بسیار خوش‌بو و با کیفیت عالی است. گلابی و خربزه در آمودریای سفلی و علیا و تاج و مرغاب کشت می‌شود. اراضی زیر کشت انگور ۲۲۰۰۰ هکتار و اراضی زیر کشت سایر میوه‌ها (بجز انگور) ۱۵۰۰۰ هکتار می‌باشد.

دامداری

دامداری، بعد از کشت پنبه، مهمترین فعالیت بخش کشاورزی جمهوری است. پرورش گوسفند قره‌گل فعالیت این زیربخش است. حدود ۷۵ درصد کل گوسفندان از این نوع بوده و در مراکز قره‌قوم پرورش می‌یابند. گوسفندان نژاد سارا در غرب عشق‌آباد پرورش داده می‌شوند.

صنایع دستی روستایی

در بعضی از واحه‌ها صنایع دستی از قدیم رایج بوده و همچنان ادامه دارد. مهم‌ترین واحه در این زمینه مرغاب است که بافت فرش و قالیچه دستیافت در آن متداول بوده و شهرت بین‌المللی دارد و یکی از اقلام مهم صادراتی این کشور است. فرشهای معروف ترکمنی که در غرب شهرت دارند عبارتند از: تکه؛ پموت؛ سالور و ارساری.

نظماهای بهره‌برداري کشاورزي

برداشت بنیانگذاران مکتب مارکسیسم و مجریان این ایدئولوژی از جامعه روستایی بسیار نادرست بوده است. به همین دلیل یکی از عوامل مؤثر در شکست این مکتب همین برداشت بوده است. به منظور آگاهی بیشتر، بعضی از این برداشتها را ذیلاً شرح می‌دهیم. «آندره پی پتر» فرانسوی در کتاب مارکس و مارکسیسم در زیر نویس صفحه ۱۲۰ این کتاب چنین آورده است، «مارکس پس از آن که در بیانیه اشتراکی صحبت از حق و از خود بی‌خبری زندگانی روستایی به میان می‌آورد و پس از آن که در جلد یکم (سرمایه) به دفعات صنعت مترقی را در مصاف با بهره‌برداري روستایی به شیوه عادات قدیمی و غیرعقلانی قرار می‌دهد، در جلد سوم به خرده مالکیت ارضی که مولد یک طبقه بربر است که به گونه‌ای در حاشیه جامعه زندگی می‌کنند و برایشان زحمتی صورت اجتماعی بدوی و مصائب و فلاکت کشورهای متمدن یک جا جمع شده است می‌تازد.

با چنین دیدگاهی از اوایل انقلاب اکتبر ۱۹۱۷م مبارزه سرسختانه با جامعه دهقانی آغاز شد و پیوسته به کار تولید محصولات کشاورزی لطمه وارد آمد تا آن که اتحاد شوروی سابق به صورت یک واردکننده عمده محصولات کشاورزی درآمد. صرف‌نظر از ضدیت بنیانگذاران و مجریان این مکتب با روستاییان، سیاستهای اتخاذ شده به طور مداوم در جهت از بین بردن روستاییان بوده است.

به طور کلی سه نوع نظام بهره‌برداري در بخش کشاورزي وجود دارد؛ مزارع اشتراکی؛ مزارع دولتی؛ مزارع خصوصی.

مزارع اشتراکی واحدهایی هستند که کلیه داراییها و وسایل تولید (به غیر از زمین که مالکیت دولتی دارد) متعلق به اعضاء آن است. دولت حق استفاده دائم از این اراضی را که باید به صورت اشتراکی روی آن کار شود به اعضاء این واحدها واگذار کرده است. تعداد این نوع مزارع برابر آخرین اطلاعاتی که در دست است بالغ بر ۳۵۰ مزرعه است که اگر به طور متوسط وسعت هر یک از آنها ۵۰۰۰ هکتار باشد کلاً حدود ۱/۷ میلیون هکتار در اختیار این نوع مزارع است. هزاران نفر زارع مشترکاً تحت برنامه دستوری دولت کار می‌کنند. مدیریت این مزارع بایستی انتخابی باشد ولی عملاً به وسیله دولت تعیین می‌شود.

تعداد مزارع دولتی ۱۳۶ مزرعه است. اگر متوسط وسعت آنها را ۱۵۰۰۰ هکتار در نظر بگیریم حدود ۲ میلیون هکتار از این طریق مورد بهره‌برداري قرار می‌گیرد. این مزارع سه نوع است؛ مزارع دولتی با چندین نوع فعالیت؛ مزارعی که برای مقاصد خاصی ایجاد می‌شود و محصولات آن به سازمان مستقلی

انتقال می‌یابد؛ مزارع آموزشی و تحقیقاتی. قسمت عمده محصولات این مزارع به بازار عرضه می‌شود. مزارع دولتی از نظر قانونی مستقل هستند و مالکیت آنها متعلق به دولت است. کارگرانی که در آنها کار می‌کنند صاحب حق ریشه نیستند. اداره این مزارع به عهده مدیرانی است که به وسیله مقامات عالی‌انتخاب می‌شوند و مانند سایر کارکنان دولت حقوق ثابتی دریافت می‌کنند. استقلال اقتصادی و برنامه‌ای این مزارع بسیار محدود است زیرا بایستی از برنامه کلی کشور تبعیت و پیروی کنند. سود این نوع مزارع (اگر وجود داشته باشد) به خزانه دولت واریز و زیان آن از خزانه دولت پرداخت می‌شود.

وسعت مزارع خصوصی حدود نیم هکتار است. زمین متعلق به دولت است ولی در اختیار افراد داده می‌شود تا به بهره‌برداري از آن بپردازند و محصول آن را با خود مصرف می‌کنند و یا مستقلاً به فروش می‌رسانند. این افراد با توجه به کمی مقدار زمین در اختیار، کمک قابل ملاحظه‌ای به کل تولید کشور می‌کنند. در این نوع مزارع افراد به صورت فشرده کشت می‌کنند و بیشتر به تولید میوه، سبزی و فرآورده‌های دامی می‌پردازند. سهم این زارعان در تولیدات دامی نیز بالا است. مقداری از علوفه مورد نیاز را خود تولید می‌کنند و بقیه را از مزارع اشتراکی و دولتی خریداری می‌کنند. این نیازها را به عنوان قسمتی از دستمزد خود از این نوع مزارع به صورت جنسی دریافت می‌کنند.

تشکیل سرمایه و سرمایه گذاری

مسئله افزایش کارایی در این نوع بهره‌برداريها مستقیماً مربوط به فقدان سرمایه و سرمایه گذاری است. افزایش مکانیزاسیون و بکار بردن کود و سموم و سایر اصلاحاتی که می‌تواند کشاورزی را کارا کند در ارتباط با افزایش حجم سرمایه گذاری است. تخصیص منابع با توجه به جهات انتخاب شده، بیشتر در جهت صنعتی شدن سریع و توجه به صنایع سنگین و صنایع نظامی بوده است و سهم بسیار کمی برای سرمایه گذاری کشاورزی تخصیص داده می‌شد.

سرمایه گذاریها به دو صورت انجام می‌شود. بخشی از آن برای امور تولیدی بکار می‌رود که سهم عمده‌ای را دارد و به مصارف خرید تراکتور، کمباین و کامیون، ایجاد انبار، اصطبل، شبکه آبیاری، تأمین برق و احداث باغ می‌رسد. بخش دیگری که سهمی بین ۱۰ تا ۱۵ درصد دارد برای مصارفی که مستقیماً ارتباط به تولید ندارد (مانند مسکن، مدرسه، بیمارستان، خانه فرهنگ) بکار می‌رود.

سرمایه مورد نیاز در کشاورزی از دو منبع تأمین می‌شود، یکی از بودجه دولت که اختصاص به مزارع دولتی دارد و دیگری از درآمدهای مزارع اشتراکی، یا به عبارت دیگر از محل ذخایری که برای سرمایه گذاری از درآمدهای مزرعه کنار گذاشته می‌شود. با توجه به اینکه حجم این نوع سرمایه گذاری مستقیماً مربوط به خرید محصولات کشاورزی و قیمت‌هایی است که دولت برای محصولات تولیدی این نوع مزارع تعیین می‌کند، بنابراین دولت به طور غیرمستقیم حجم سرمایه گذاری این واحدها را تعیین می‌کند. منابع دیگری که در اقتصاد قرار می‌گیرد و امه‌ای طولی المذتی است که

جدول (۳): میزان تولید بعضی از فرآورده‌های عمده کشاورزی ترکمنستان در سالهای مختلف میلادی

(واحد: هزارتن)

نوع محصول	۱۹۸۰	۱۹۸۵	۱۹۸۷	۱۹۸۸	۱۹۸۹
پنبه	۱۱۹۲	۱۲۸۷	۱۲۷۲	۱۳۴۱	۱۳۸۲
غله	۳۵۲	۴۳۵/۳	۳۹۱/۸
سیب‌زمینی	۱۲	۲۱	...	۳۸	۳۷
سبزیجات تره‌بار	۲۶۷	۳۱۲	۳۴۷	۳۷۲	۴۰۵
انگور	۴۵	۱۱۲	۱۵۵	۱۶۵	۱۲۴
میوه‌ها (بجز انگور)	۳۲	۳۹	۴۶	۵۰	۴۹

جدول (۴): تولیدات دامی جمهوری ترکمنستان در سالهای مختلف میلادی

(واحد: هزارتن)

نوع محصول	۱۹۸۰	۱۹۸۵	۱۹۸۶	۱۹۸۷	۱۹۸۸	۱۹۸۹
گوشت	۸۱	۸۶	۹۰	۹۵	۹۸	۱۰۳
شیر	۳۰۶	۳۴۸	۳۷۳	۳۹۲	۴۱۱	۴۲۳
تخم مرغ (میلیون عدد)	۲۴۸	۲۷۵	۳۰۱	۳۱۸	۳۲۸	۳۲۸
پشم	۱۳/۲	۱۵/۴	۱۶/۱	۱۶/۰	۱۵/۸	۱۵/۵
کره نباتی	۳۹	۸۸	۹۴	۹۷	۱۰۷	۱۰۸
کره حیوانی	۳	۴	۴	۴	۴	۴

تولیدات کشاورزی

با توجه به جمعیت، نیروی انسانی و اشتغال، شرایط اقلیمی، آب و خاک، تشکیل سرمایه و بالاخره نظامهای بهره‌برداری، تولیدات کشاورزی ترکمنستان شامل گندم و جو، برنج، ارزن، یونجه، ذرت، پنبه الیاف بلند و کنجد بوده است.

دولت برای خرید ماشین‌آلات و طرحهای آبیاری به این واحدها اهدا می‌کند. با وجود این کمکها جهت‌هایی که پی‌گیری می‌شود در ارتباط با کاهش این نوع مزارع و تبدیل آنها به مزارع دولتی است. ماشین‌آلات در اختیار بخش کشاورزی عبارت بوده است از ۴۳،۸۰۰ تراکتور و ۱۶۰۰ کمباین و ۶۰۸ نیروگاه برقی.

جدول (۵): مقدار تولیدات بعضی از کالاهای صنعتی ترکمنستان در سالهای مختلف میلادی

نوع محصول	۱۹۸۰	۱۹۸۵	۱۹۸۶	۱۹۸۷	۱۹۸۸	۱۹۸۹
نفت (هزار تن)	۷۹۹۴	۶۰۲۹	۵۹۴۳	۵۸۴۱	۵۷۴۷	۵۷۵۱
گاز (میلیارد متر مکعب)	۷۰/۵	۸۳/۲	۸۴/۷	۸۸/۱	۸۸/۳	۸۹/۹
تلمبه‌های گریز از مرکز (دستگاه)	۶۸۶	۸۱۱	۷۹۸	۸۰۲	۷۵۳	۸۷۰
دستگاه‌های تهویه هوا (دستگاه)	۲۴۸۱	۲۴۲۲	۲۳۰۶	۱۹۵۷	۱۹۹۷	۲۰۱۶
سیمهای فشار قوی (هزار کیلومتر)	۸/۶	۷/۶	۸/۱	۷/۳	۸/۱	۸/۰
کودهای معدنی (هزار تن)	۷۳	۱۱۹	۱۶۲	۲۰۴	۱۹۲	۱۸۲
تخته‌والوای (هزار متر مکعب)	۶۵/۰	۵۴/۷	۵۰/۳	۶۳/۷	۵۹/۴	۶۵/۴
انواع پارچه (میلیون متر مربع)	۲۷/۴	۴۰/۲	۴۷/۰	۴۶/۹	۵۱/۳	۵۳/۶
جوراب (هزار جفت)	۳۹۱۶	۵۳۷۵	۵۴۳۲	۱۰۰۸۴	۱۸۱۷۲	۱۹۹۰۰
مصنوعات تریکو (هزار عدد)	۷۸۳۵	۹۸۷۱	۱۰۳۶۹	۱۰۴۷۵	۱۰۹۲۶	۱۱۱۲۵
کفش (هزار جفت)	۴۲۵۱	۴۵۹۲	۴۹۸۰	۵۳۸۲	۵۶۰۳	۴۸۳۱
سیمان (هزار تن)	۷۶۰/۹	۱۰۰۵/۵	۱۰۲۴/۳	۱۰۶۶/۳	۱۱۱۰/۰	۱۰۵۶/۶
شیشه جام (هزار متر مربع)	۶۴۵۵	۵۰۰۶	۶۶۴۸	۶۲۲۹	۶۵۸۲	۵۳۸۶
آجر (میلیون عدد)	۳۵۵/۹	۳۷۸/۶	۴۰۹/۸	۴۴۹/۷	۴۸۲/۶	۵۲۷/۸
کنسرو گوشت (میلیون قوطی)	۴۷	۵۴	۵۶	۵۵	۷۵	۸۰
انواع پارچه (میلیون متر مربع)	۲۷/۴	۴۰/۲	۴۷/۰	۴۶/۹	۵۱/۳	۵۳/۶
فولاد (هزار تن)	۱/۹	۲/۲	۲/۱	۲/۲	۲/۳	۲/۱

محسوب می‌شود. آغاز فعالیتهای صنعتی همزمان با اکتشاف نفت و گاز شروع شده است. پس از آن بعضی از انواع صنایع سنگین و صنایع سبک از جمله صنایع لوازم خانگی و پوشاک و صنایع غذایی در این کشور پایه‌گذاری شد.

صنایع

به علت فقدان سنگ آهن و ذغال سنگ، فعالیتهای صنعتی در این جمهوری برای مدتهای مدید انجام نشده بود. شاخه‌های قدیمی صنعت، مانند پنبه‌پال‌کنی، روغن‌کشی، قالببافی، از فعالیتهای مهم این جمهوری

ترکیب صنایع

ترکیب صنایع با اکتشافات معدنی که به عمل آمد در ارتباط بوده است. انواع صنایع ایجاد شده در این کشور به شرح زیر است.

- صنایع فلزی مانند ساخت و اگنهای راه آهن و تعمیرگاه لکوموتیوهای دیزلی؛
- صنایع غذایی مانند کارخانه روغن کشتی، نان و شیرینی پزی، کنسرو گوشت و ماهی و فرآورده های شیری.

ترکیب صنایع در جهت تأمین نیازمندیهای اولیه مردم است، اگرچه قسمتی هم برای صادرات است. به مراحل وابستگی شدید به جمهوریهای پیشرفته کاملاً مشخص است.

مراکز صنعتی

استقرار صنایع بیشتر در ارتباط با مواد اولیه بوده و قطبهای صنعتی هم بسیار محدود است که در زیر شرح داده می شود.

○ صنایع وابسته به نفت و گاز در غرب ترکمنستان و در مجاورت دریای خزر و در شبه جزیره «چله کن»، گاز از طریق شبکه گازرسانی از شمال و شرق ترکمنستان به عشق آباد رسانده می شود. گاز مناطق شمالی علاوه بر تأمین نیاز این مناطق، از طریق شبکه گازرسانی به واحه های «مرو» و «تجن» می رسد. کراسنودسک و گلا حاشیه دریای خزر از شبکه گازرسانی مستقلی که از منابع گاز طبیعی این منطقه ایجاد شده بهره مند می شود.

○ صنایع شیمیایی به ترکیب کارخانه سوپرفسفات جوجو، میرابلیت در اطراف خلیج قره بئاز، سولفور در گارداک، ید و برومین و مواد شوینده در شبه جزیره چله کن ساخته می شود.

○ صنایع فلزی در عشق آباد، چارجو و مرو واقع شده اند و کارخانه کفش سازی در عشق آباد مستقر است.

منابع انرژی

مهمترین منبع انرژی در ترکمنستان نفت و گاز طبیعی است که تولید آنها در سال ۱۹۸۹م به ترتیب ۵۷۵۱ هزار تن و ۸۹/۹ میلیارد مترمکعب بوده است. توسعه صنایع پالایش نفت و پتروشیمی با افتتاح پالایشگاه کراسنودسک انجام شده و پالایشگاه دیگری هم در نفت زاودسک در جوجو ایجاد شده است. تعداد نیروگاههای حرارتی ایجاد شده که از سوخت مایع استفاده می کنند، در نیت داغ، عشق آباد، کالی نین و کراسنودسک استقرار یافته است. نیروگاه دیگری در نزدیکی مرو ایجاد شده که از گاز طبیعی استفاده می کند.

نیروگاههای برق آبی موجود در این جمهوری عبارتند از نیروگاه هندوکش، کاشاقوئیت و تاسکندیزین که از رودخانه مرغاب استفاده می کنند. تولید برق از منابع مختلف به سرعت پیشرفت داشته و در سال ۱۹۸۹م حدود ۱۲۰۲۶۰ میلیون کیلووات ساعت برق تولید شده است.

ارتباطات و حمل و نقل

گرچه تراکم شبکه راه آهن نسبت به سایر کشورهای همجوار خیلی

پایین تر است، باز هم مهمترین وسیله حمل و نقل، راه آهن است. خط اصلی راه آهن بین کراسنودسک و تاشکند در ازبکستان است. شاخه های از این خط اصلی، مرو را به کوشکا و نیت داغ را به ویشکا متصل می کند. یک خط نیز برای ارتباط چارجو و نواحی شمال غربی در امتداد آمودریا کشیده و تاش حوض را به نواحی مرکزی متصل می سازد. خط دیگری چارجو را به اورگنج متصل می کند. طول خطوط راه آهن در این جمهوری در سال ۱۹۸۹م برابر ۲۱۲۰ کیلومتر بوده که نسبت به وسعت کشور، اندک است. حمل و نقل جاده های سریعتر از راه آهن به وجود آمده و قسمت عمده کالاها از این طریق جابجا می شود. اتوبانی هم در جوار خط آهن ساخته شده که مکمل یکدیگرند. این راهها، بیشتر در نواحی محروم ساخته شده است. طول راههای ماشین رو در سال ۱۹۸۹م حدود ۲۱۰۴۰۰ کیلومتر بوده است. یک ناوگان تجاری بین باکو و کراسنودسک به طول ۳۳۶ کیلومتر به صورت فری در روی دریای خزر هر روز دو بار رفت و آمد دارد که برقی است. حمل و نقل رودخانه ای نیز براساس فصلی در رودخانه آمودریا و کانال قره قوم انجام می شود که از نظر محلی بسیار مهم است.

حمل و نقل هوایی با استفاده از هواپیما و هلی کوپتر بین عشق آباد و مسکو و تاشکند باکو، قفقاز شمالی و کریمه در جریان است. خط هوایی دیگری عشق آباد و تاش حوض و چارجو و کراسنودسک را به هم متصل می کند. در طول سال ۱۹۸۹م در این جمهوری ۳۱۸/۲ میلیون نفر مسافر توسط اتوبوس در کل جمهوری، ۳۰/۵ میلیون نفر اتوبوس مسافر در مناطق روستایی و ۳۲۵۳/۳ میلیون نفر مسافر کیلومتر توسط هواپیما جابجا شده است. □

مآخذ و منابع:

- ۱) دائرة المعارف شوروی، ترکمنستان، سال ۱۹۷۵م.
- ۲) دائرة المعارف بریتانیا، سال ۱۹۹۰م.
- ۳) Stamen year book، سال ۹۲-۱۹۹۱م.
- ۴) کتاب سال اروپا، سال ۱۹۹۱م.
- ۵) امپراطوری گسته، هلن کاردانکوس، ترجمه غلامعلی سیار، تهران، سال ۱۳۶۵ ه. ش.
- ۶) مارکس و مارکسیسم، تألیف آندره بی یتر، ترجمه شجاع الدین ضیائیان، انتشارات دانشگاه تهران، سال ۱۳۵۲ ه. ش.
- ۷) در آستانه انقلابی تازه، آینده کمونیسم شوروی، تألیف ولگانک لئونارد، ترجمه م - احمدی، انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی.
- ۸) ریشه های دگرگونی در اتحاد شوروی، تألیف محمد جواد امیدوارنیا، انتشارات دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی وزارت امور خارجه.
- ۹) سیاستهای کشاورزی در اتحاد جماهیر شوروی، مسائل گرایشها و چشم اندازها، ترجمه مصطفی مهاجرانی، مجله اطلاعات سیاسی و اقتصادی، شماره ۳۴، اسفندماه سال ۱۳۶۰ ه. ش.
- 10) НаРО НОЕ ХОЗ ЯЙ СТВО СССР - ЛВ 1989 / МОСКВА ФИНАНСЫ СТАТСТКА 1990.
- 11) НаРО НОЕ ХОЗ ЯЙ СТВО ТУРМЕНС КаЯ С С Р Ашга АС - 1991.